

Παράδοση και φολκλόρ στον ελληνικό χορό

Μέσα στη μελέτη των πολιτιστικών φαινομένων στις διάφορες κοινωνίες, σύγχρονες ή παλιές, ο χορός είναι από τα πιο παραμελημένα θέματα. Αυτό είναι παρατηρημένο διεθνώς και θα ήταν άδικο να βιαστούμε να κατηγορήσουμε τους Έλληνες ερευνητές για αυτή την παράλειψη. Βέβαια, οι Επιστήμες του Ανθρώπου στην Ελλάδα είτε ήταν ανύπαρκτες, όπως η Ψυχολογία και η Κοινωνιολογία, είτε ήταν σαφώς προσκολλημένες στην φιλολογική αντίληψη, όπως η Ιστορία και η Λαογραφία. Δεν είναι λοιπόν παράξενο που, όχι μόνο οι κοινωνικές διαστάσεις του Ελληνικού χορού δεν έχουν μελετηθεί, αλλά και περιγραφικά το θέμα αυτό βρίσκεται στο σκοτάδι.

Η επιστημονική μελέτη του χορού παρουσιάζει ιδιαίτερα εμπόδια. Μια πρώτη δυσκολία δημιουργήθηκε από την αστική αντίληψη, που θεωρεί το χορό σαν θέμα όχι σοβαρό, ώστε κάθε ενασχόληση μ' αυτόν προδίδει ελαφρότητα. Η εκκλησία πολέμησε το χορό, ενώ οι κυβερνήσεις έβλεπαν με κακό μάτι τις λαϊκές διασκεδάσεις – πιθανές εορτές αναταραχών. Ο χορός έφτασε να θεωρείται υπόθεση των μεθυσμένων και των σαλιμπάγκων, μέχρι που το μπαλέτο τον γλύτωσε από την επίσημη περιφρόνηση, δίνοντάς του πιστοποιητικά τέχνης. Υπόλοιπα της αντιμετώπισης αυτής είναι ζωντανά μέχρι σήμερα: μόνο όταν πάρει την επικήττα της «τέχνης» γίνεται αποδεκτός ο χορός και όχι σαν απλή λαϊκή έκφραση.

Μιά άλλη δυσκολία έρχεται από την πλευρά του ίδιου του μελετητή. Ο χορός δύσκολα περιγράφεται με λόγια, ενώ οι διάφορες μέθοδοι σημειογραφίας του – είδη «στενογραφίας των κινήσεων» – ούτε τους χορογράφους δέν μπόρεσαν να ικα-

του Αλκη Ράφτη

νοποιήσουν. Επί πλέον, σαν έκφραση τού σώματος, πρέπει να περάσει από το σώμα γιά να γίνει πλήρως κατανοητός. Η οπτική εντύπωση δεν αρκεί. Εδώ οι εθνογράφοι βρίσκονται σε δυσάρεστη θέση. Θα πρέπει να αφήσουν τό σημειωματάριο και να μπουνε – κυριολεκτικά και μεταφορικά – στο χορό, υπερνικώντας τον φόβο να γελοιοποιηθούν και καταβάλλοντας ιδιαίτερη προσπάθεια γιά να τον μάθουν.

Έτσι λοιπόν προτιμούν να αφήνουν το θέμα καταμέρος, κλείνοντας με την παροιμιώδη φράση «και μετά χορεύουν», μιά κατά τά άλλα λεπτομερέστατη περιγραφή τού εθίμου. Χαρακτηριστικά αναφέρω πως μιά καταγραφική έρευνα σέ 500 βιβλία τής ελληνικής λαογραφικής βιβλιογραφίας απέδωσε κατά μέσο όρο μιά παράγραφο ανά βιβλίο σχετική μέ τό χορό. Παράλληλα υπάρχουν αμέτρητες συλλογές μέ «τραγουδία τού ελληνικού λαού», όπου ο καταγραφέας δέν σκέφτηκε να αναφέρει ούτε πώς τραγουδιώνται ούτε πως χορεύονται, λές και είναι ποιήματα γιά σχολική απαγγελία.

Το παρήγορο είναι πως στις χώρες του εξωτερικού παρατηρείται από χρόνια μια τάση γιά την ολοκληρωμένη μελέτη του χορού. Έγινε δηλαδή αποδεκτό πως ο χορός δεν μπορεί να είναι μόνο μια δημιουργική έκφραση, μια τέχνη, αλλά ένα αντικείμενο μελέτης από τη σκοπιά των διαφόρων επιστημών. Δημιουργήθηκε λοιπόν η «χορολογία» (ή χορεολογία, δεν είμαι σίγουρος γιά τη σωστή απόδοση τού όρου *chorology, choreologie*), που είναι γιά το χορό ότι είναι η μουσικολογία γιά τη μουσική.

Όπως λοιπόν οι εθνομουσικολόγοι έχουν ξεκινήσει να χαράζουν γνωστικούς δρόμους μέσα στον τεράστιο χώρο της ελληνικής μουσικής, άλλη τόση δουλειά χρειάζεται στον χώρο της εθνοχορολογίας. Η μελέτη του ελληνικού παραδοσιακού χορού από ιστορικούς, εθνολόγους, κοινωνιολόγους, ψυχολόγους και εκπαιδευτικούς θα βοηθήσει τον χορευτή και το χορογράφο, συμβάλλοντας συγχρόνως στην βαθύτερη κατανόηση της ελληνικής κοινωνίας.

Συχνά ο όρος «παραδοσιακός» χρησιμοποιείται καταχρηστικά και θα πρέπει να ξεκαθαριστεί κάπως το θέμα, τουλάχιστον όσον αφορά το χορό. Παραδοσιακό είναι το κομμάτι της παιδείας (της κουλτούρας) που «παραδίνεται» άμεσα από τη μια γενιά στην άλλη. Παραδοσιακό είναι το αντικείμενο, αλλά συγχρόνως και ο τρόπος χρήσης και παραγωγής του. Δηλαδή, γιά παράδειγμα: παραδοσιακό είναι ένα σπίτι γιατί φτιάχτηκε από τον πατέρα γιά να μείνει μέσα ο ίδιος, μετά ο γιός και αργότερα τα εγγόνια του. Σήμερα φτιάχνουμε πολυκατοικίες που δεν λέγονται παραδοσιακές, όχι γιατί δεν έχουν ακροκέραμα, λ.χ. αλλά γιατί τις φτιάχνουμε γιά τους εαυτούς μας και μόνο. Ξέρουμε πως τα παιδιά μας θα κατοικήσουν αργότερα σε κάποιο άλλο σπίτι, πολύ διαφορετικό από το δικό μας, σε άλλη γειτονιά, ίσως και σε άλλη χώρα.

Μαζί όμως με το σπίτι που η κάθε γειτονιά κληρονομούσε από τις προηγούμενες, κληρονομούσε και τον τρόπο να ζει μέσα στο σπίτι και γύρω από αυτό, καθώς και τον τρόπο να χτίζει ένα σπίτι. Το παραδοσιακό σπίτι ήταν φτιαγμένο από παραδοσιακούς μαστόρους, δηλαδή μαστόρους που έμαθαν την τέχνη τους με τον παραδοσιακό τρόπο και την ασκούσαν με τον παραδοσιακό τρόπο. Επομένως, αν χτίσουμε σήμερα ένα σπίτι πανομοιότυπο μ' αυτά που έχτιζαν οι παππούδες μας, αυτό δεν θα είναι παραδοσιακό. Γιάτί θα το χτίσουν άνθρωποι που έγιναν μηχανικοί και τεχνίτες μέσα από σχολεία, δηλαδή μέσα από διαδικασίες μη παραδοσιακές.

Όσο και αν η παραπάνω διατύπωση είναι απλουστευμένη, δίνει την ουσία της διαφοράς, οπότε μπορούμε να την εφαρμόσουμε και στο χορό. Ο πραγματικός παραδοσιακός χορός είναι εκείνος που αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα μιας παραδοσιακής κοινωνίας. Όταν όλη η παιδεία μεταδίδεται παραδοσιακά, θα μεταδοθεί έτσι και ο χορός, οπότε θα είναι οργανικά δεμένος με τα υπόλοιπα στοιχεία της παιδείας. Προσθέσαμε τη λέξη «αναπόσπαστο» στον ορισμό, γιά να υπενθυμίσει, πως μπορεί ένας χορός να εισχωρήσει στην παραδοσιακή κοινωνία σαν ξένο προσωρινό στοιχείο, σαν μόδα. Παράδειγμα: Προπολεμικά άρχισαν να χορεύουν σε πολλά χωριά ευρωπαϊκούς χορούς – «αγκαλιαστούς» τους έλεγαν κοροϊδευτικά – βαλς, ταγκό, φόξ τρότ. Δεν σημαίνει πως οι χοροί αυτοί έγιναν πα-

ραδοσιακοί, γιατί δεν πρόλαβαν να ενταχθούν και να μεταδοθούν από τη μία γενιά στην άλλη. Η διατήρησή τους στο χωριό ήταν συνδεδεμένη με τη διατήρησή τους στον έξω από το χωριό χώρο, που τους επέβαλε.

Στην παραδοσιακή κοινωνία, στο ελληνικό χωριό του περασμένου αιώνα, ο χορός είναι ακόμα ολικά λειτουργικός. Δεν θα μπορούμε εδώ στο μεγάλο θέμα της λειτουργικότητας του χορού. Θα θίξουμε μόνο το γεγονός ότι στην παραδοσιακή κοινωνία ο χορός βρίσκεται κοντά στο κέντρο της κοινωνικής ζωής, ενώ αντίθετα στην αστική βιομηχανική κοινωνία ο χορός απωθείται στο περιθώριο. Πάντα είναι λειτουργικός, πάντα εκφράζει ο χορός την κοινωνία που τον χορεύει, αλλά οι λειτουργίες του στην δική μας την μοντέρνα κοινωνία είναι μερικές και συμπληρωματικές.

Στις προβιομηχανικές κοινωνίες χόρευαν οι βασιλιάδες, οι στρατηγοί και οι αρχιερείς. Χορευαν όχι μόνο στη γιορτή, στον γάμο και στην ταβέρνα, αλλά και πριν απ' τη μάχη, μετά το κυνήγι, μέσα στην εκκλησία, σε όλη την εκπαίδευση και σε κάθε δημόσια τελετή. Ο χορός ήταν τόσο απαραίτητος όσο και η ομιλία. Σήμερα μπορεί κανείς να μιλάει άριστα, αλλά να μην έχει χορέψει ποτέ του. Υπάρχει και σήμερα ο χορός, αλλά ασκείται επιμερισμένα – όπως το κάθε τι στην κοινωνία μας – και μπορούμε κάλλιστα να κάνουμε χωρίς αυτόν, ή να τον υποκαταστήσουμε με κάτι άλλο.

Το πρώτο πρόβλημα που παρουσιάζεται στον ερευνητή του παραδοσιακού χορού είναι η ίδια η έννοια του χορού. Αυτό που εκφράζουμε τώρα λέγοντας «χορός», δεν είναι το ίδιο μ' αυτό που εννοούσαν στην παραδοσιακή κοινωνία. Η σημερινή αντίληψη είναι πιο «χορογραφική», ανάγεται στην εκτέλεση μιας αλληλουχίας κινήσεων και σε τελευταία ανάλυση σημαίνει «κάνω τα βήματα». «Μαθαίνω τα βήματα» είναι συνώνυμο του «μαθαίνω τον τάδε χορό». Το ίδιο ουσιαστικά συμβαίνει με έναν επαγγελματία χορευτή που μαθαίνει τη χορογραφία, δηλαδή μια σειρά από πιο σύνθετες κινήσεις που θα εκτελέσει στην παράσταση και που πάνω της θα προσθέσει την προσωπική του έκφραση. Βλέπουμε λοιπόν το χορό στενά ψυχο-κινησιακά.

Αντίθετα, η αρχέγονη έννοια του χορού είναι πολύ πιο περιεκτική. Κατ' αρχάς, είναι πλησιέστερη με την έννοια που έδιναν οι Αρχαίοι Έλληνες, που δεν ξεχώριζαν το χορό από τη μουσική και το τραγούδι. Η κίνηση, ο ήχος και ο λόγος – έμμετρα και τα τρία – συγχωνευμένα και αδιάσπαστα μέσα στην όρχηση, όταν παρουσιάζονταν χωριστά δεν ήταν παρά επί μέρους όψεις της ίδιας πραγματικότητας. Αυτό φαίνεται και τώρα ακόμα στο Ελληνικό χωριό: τα λόγια του τραγουδιού, η μελωδία και οι χορευτικές κινήσεις αποτελούν στο μυαλό των ανθρώπων ένα ενιαίο σύνολο.

Πέρα όμως από αυτή την τρισδιάστατη εσωτερική δομή, υπάρχει και μια πολυδιάστατη εξωτερική αντιστοιχία. Ο χορός δεν μπορεί να νοηθεί ξέχωρα από τις συγκεκριμένες συνθήκες που τον περιβάλλουν. Ο Χορός δεν είναι μόνο τα βήματα και οι κινήσεις του χορευτή, είναι και το ίδιο του το σώμα και η φορεσιά του και οι άλλοι που χορεύουν μαζί του και αυτοί που κάθονται γύρω. Είναι η μουσική και οι μουσικοί, το τραγούδι κι ο τραγουδιστής. Μέσα στο χορό είναι τα φαγητά στα τραπέζια, το κρασί, αυτοί που μισοκοιμούνται καθιστοί, οι γέροι που παρακολουθούν, τα παιδιά που χώνονται παντού, τα αναμένα πρόσωπα, η συγκίνηση, οι ματιές. Είναι ότι έγινε πριν φτάσουν να χορέψουν και ότι θα γίνει μετά. Είναι μια σκηνή που περιέχει όλη την ιστορία του χωριού.

Το να απομονώνει κανείς τα πατήματα των ποδιών και να τα παρουσιάζει σαν το χορό, είναι υποβιβασμός και εκχυδαϊσμός. Κι όμως, αν θελήσει κανείς να διαβάσει για τον παραδοσιακό χορό θα βρει μόνο «βιβλία με πατούσες». Τα βιβλία αυτά σου δείχνουν πως, προχωρώντας το ένα πόδι μετά το άλλο, θα μάθεις να χορεύεις. Βέβαια, κανείς δεν καταφέρνει να μάθει χορό από τα βιβλία αυτά και η χρησιμότητά τους στην καλύτερη περίπτωση είναι για να υπενθυμίσουν – συχνά λάθος – έναν χορό που κάποτε χόρευε κανείς.

Έτσι, η εικόνα που παρουσιάζει σήμερα η πρακτική του ελληνικού χορού είναι κομμένη στα δύο. Από τη μιά αυτού που χορεύουν τούς χορούς τους, αυτούς που έμαθαν στο χωριό μέσα στους γάμους και στα πανηγύρια. Συχνά δεν ξέρουν άλλους χορούς και δεν ενδιαφέρονται να μάθουν. Όταν χορεύουν, τους διαπερνάει η ιστορία του χωριού τους όπως την έζησαν κι όπως την άκουσαν. Όπου και να χορέψουν, το χωριό τους ζωγραφίζεται γύρω τους. Είναι οι τελευταίοι συνεχιστές της παράδοσης.

Στην άλλη όχθη του ελληνικού χορευτικού χάσματος είναι όλοι οι υπόλοιποι. Αυτοί που δεν έζησαν σε χωριό ή που έφυγαν μικροί, αυτοί που έμαθαν καλαματιανό στο γυμνάσιο και χασάπικο στο πάρτυ κι αυτοί που με δυσφορία θα βγάλουν ένα ταγκό ή ένα ροκ άμα τους τραβήξει η γυναίκα τους. Υπάρχουν και οι νεαροί των χορευτικών συγκροτημάτων που λαχανιάζουν στο πεντοζάλι και στον κότσαρι έχοντας δει την Κρήτη μόνο στο χάρτη, κι έχοντας ακούσει για τους Πόντιους μόνο στα ποντιακά ανέκδοτα. Αυτή η κατηγορία χορεύει *φολκλόρ*.

Φολκλωρικός είναι ο παραδοσιακός χορός που βρίσκεται ξεκομμένος από την παραδοσιακή κοινωνία του, οπότε στην επιφάνεια μπορεί να φαίνεται ίδιος, στο βάθος όμως είναι απόλυτα διαφορετικός. Σε μια ακραία περίπτωση γίνεται έντεχνος και εντάσσεται στο μπαλέτο. Τότε γίνεται «καρακτέρ». Σε άλλη περίπτωση εκτελείται σαν παράσταση από συγκροτήματα, ερασιτεχνικά ή επαγγελματικά κι άλλοτε πάλι εμφανίζεται όχι σαν θέαμα αλλά σαν άσκηση, σαν γυμναστική.

Το κύριο διακριτικό του *φολκλωρικού* χορού είναι ότι η μεταβίβασή του δεν γίνεται παραδοσιακά αλλά μέσα από έναν μηχανισμό αναπαραγωγής. Οι κάθε είδους χοροδιδάσκαλοι, οι γυμναστές, αλλά και η τηλεόραση και οι εταιρείες δίσκων, ανήκουν σ' αυτόν. Περνώντας μέσα από τον μηχανισμό αναπαραγωγής χορευτικής παιδείας, ο χορός παύει να είναι παραδοσιακός, κυρίως γιατί γίνεται αντικείμενο επιλογής. Ο δάσκαλος και η τηλεόραση διαλέγουν αν θα μας δείξουν *τσάμικο* και πώς, ενώ ο πατέρας στο χωριό πριν πενήντα χρόνια μόνο *τσάμικο* ήξερε να δείξει στο γιού του.

Υπάρχει βέβαια το δυσκολότερο θέμα τού πώς θα χαρακτηρίσουμε μια ενδιάμεση έκφραση, ανάμεσα στον καθαρά παραδοσιακό και τον καθαρά φολκλωρικό χορό. Αυτός που σήμερα χορεύει ζειμπέκικο στα «μπουζούκια» – αυτό το μοντέρνο ζειμπέκικο που μοιάζει με ακροβατικό ντίσκο στο ρελαντί – δεν ανήκει στα κοινωνικά στρώματα που εκφράστηκαν με το ζειμπέκικο κι ούτε καν τα γνώρισε. Από την άλλη πλευρά όμως ούτε τέχνη προσπαθεί να κάνει, ούτε θέαμα, ούτε γυμναστική χορεύοντας. Δεν έχει λοιπόν ούτε παραδοσιακή χορευτική παιδεία, ούτε όμως και φολκλωρική. Το θέμα της κοινωνιολογικής μελέτης του «αστικού» παραδοσιακού χορού – του λαϊκού όπως επεκράτησε να λέγεται – μένει κι αυτό ανοιχτό.

Βιάζομαι να διευκρινίσω πως δεν υπονοείται εδώ καμμία αξιολόγηση. Ο παραδοσιακός χορός δεν είναι καλύτερος, ούτε ανώτερος του φολκλωρικού, του λαϊκού, του μπαλλέτου ή οποιουδήποτε άλλου. Απλώς, θα είχαμε να κερδίσουμε αν ξέραμε τι χορεύουμε, και φυσικά αν χορεύαμε περισσότερο αυτό που μας ταιριάζει. Ευτυχώς στην Ελλάδα είμαστε τυχεροί από την άποψη ότι διατηρούνται ακόμα ζωντανοί οι ντοπιοί χοροί, χωρίς μάλιστα την επέμβαση του κράτους όπως στις άλλες βαλκανικές χώρες. Οι χοροί της υπόλοιπης Ευρώπης μόνο φολκλωρικά διατηρούνται.

Είμαστε τόσο πλούσιοι χορευτικά σαν χώρα, που δεν μπορούμε με ελαφριά καρδιά ν' αφήνουμε τη χορευτική μας παράδοση να εξαφανίζεται ραγδαία. Κάθε μέρα που περνάει πεθαίνει κι ένας γερος, ο τελευταίος ίσως που ξέρει κάποιον παλιό χορό που δεν θρέθηκε κανείς να κινηματογραφήσει. Την ίδια μέρα χιλιάδες μαγνητοκασέτες αποτυπώνουν αναμασημένα θεάματα από την τηλεόραση και χιλιάδες παιδιά μαθαίνουν να κουνάνε ανούσια τα πόδια τους, ενώ δίπλα τους σβύνει η ποίηση των κινήσεων του πραγματικού παραδοσιακού χορού.

Α. Ράφτης

